

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTINA DÂİR BİR ESERDE ŞEKİL VE MUHTEVÂNIN ÖNEMİ

Y. Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY

İslâmî bir eserde şekil ve muhtevâ, eserin kıymetini önce İslâmî yönden, sonra edebî, târihî ve içtimâî yönlerden tâyin edecek hususlardır.

Eserin şekli ve dış yapısı olarak, ilk dikkati çeken, dildir. Önce eserin hangi dilde yazıldığı belirlenecek, muhtevâ hakkındaki fikirler, daha sonra, bunun üzerinde yürütülecektir. Eser Türkçe bir islâmî eser-se, onun Türk ve İslâm çerçevesindeki yeri tetkik edilecektir.

Eserin imlâsı göze hitâbeden bir şekildir. Fakat, imlânın asırlar içinde gösterdiği değişiklikler, bir başka deyişle asırlara göre imlâ husûsiyetleri muhtelif te'sirlerle gelişmiştir. İslâmî eserlerde ise, bu gelişmede İslâmî te'sirler bulunabilir. Misâl olarak, XV. yüzyıl Anadolu metinlerinde fazlasiyle artan, hassaten Türkçe kelimelerde kullanılan şedde ve tenvini gösterebiliriz (*bellü* kelimesinin tek *lâm* ile yazılıp, çift *lâm*'lı okunuşunun şedde ile belirlenmesi, *evden* kelimesindeki *-den* çekim ekinin tenvin ile yazılması v.b.). Bu asırda Anadolu'da İslâmiyete büyük önem verildiği, bilhassa Fâtih devrinde Mısır'dan getirtilen, İslâmî bilgisi üstün derecede bulunan hattatlara pek çok Kur'ân-ı Kerim nüshası istinsah ettirildiği bilinmektedir.

Yazı, şekle müteallik bir unsur olduğu kadar, bir kültürü de belirten vâsıta'dır. Ayrıca, yazının devirler içindeki husûsiyetlerini bilirsek, eserin yazısından, onun hangi asırda kaleme alındığını da tâyin edebiliriz.

İslâmî bir eserin vezin ve kafiye düzeni de şekille ilgili unsurlardır. Lâkin, cinaslı kafiyelerin mânâ husûsiyetlerinin unutulmaması lâzım geldiği gibi, aruz vezninin kapalı veyâ uzun heceleri içine yerleştirilen, Arapça'da aslen uzun hecelerin İslâmî kelime veyâ mefhumlar içinde bulunanlarından birçoğunun mânâya ayrı bir kuvvet kazandırdı-

ğının da unutulmaması gereklidir. Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât'* mda —yâni Mevlid'inde— bu neviden pek çok cinaslı kafiye mevcuttur. Meselâ:

*Şâiri gibi bunun eksüğü çok
olmaya bir beyti kim eksüğü yok*

beyitinden sonra gelen:

*ger nazar kılsalar eksük sözine
uğramayalar bir eksüksüzine*

beyitinde olduğu gibi.

Aruz vezninde yazılmış metinlerdeki mânâyâ kuvvet kazandıran uzatmalara da, Niyâzî-i Mısri'nin *Tevhid'*indeki ilk iki beyiti misâl olarak gösterebiliriz :

*Zihî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ
gehî zulmet zuhûr ider gehî envâr olur peydâ
zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez hergiz emvâcî
bu kesret âlemi andan doğup nâçâr olur peydâ*

Mazmunlar bir edebî eserin muhtevâsı ile ilgili unsurlardır. Fakat, dîvan mazmunlarının bir eserde en çok hangilerinin kullanıldığını belirlemeden, onların tetkik ettiğimiz eserin muhtevâsı ile ilgili durumunu tâyin etmemiz imkânsızdır.

İslâmî Türk edebiyâtına dâir bir eserde yer alan İslâmî kıssaların muhtevâlarına yönelmezdten evvel de en çok hangilerinin kullanıldığı veya en çok hangilerine telmih bulunduğunu tesbit gereklidir. Bunu yapmazsak, eserin iç yapısının tetkiki yine eksik kalacaktır.

Yazılış durumuna gelince, müellif nüshasının vezin ve kafiye aksaklıkları veyâ dilbilgisi ârızaları, yazarın umûmî kültürü ve tetkik sâhamız içindeki kültürünün eksikliğini belirtecektir. Eğer nüsha, istinsah mahsûlü ise, bu hususta kat'iyete varacak hükümlerden kaçınmamız gerekir; çünkü yanlışlar müstensih'in hatâları olabilir. Aruzla yazılmış bulunan eserlerde vezin aksaklığı gibi görünen hususların kelimelerin birleştirilmesiyle vezne sokulmuş olabilmeleri sonucu meydana gelmesi ihtimâli de gözden uzak tutulmamalıdır. Buna *Hamdî'nin Mevlid'*inden misal verilebilir :

*Ulaldı çünkü ânesi rahminde Mustafâ
virürd'Emine gönlüne bir demde bin safâ*

. . . .

*didi k'Emine bir gice seyrümde bir peri
didi ki tur yukarı bu gafletden ol berî*

Eserin muhtevâsının tetkikine âyet ve hadîs meallerini tesbit ile başlamak, bunları görmek ve göstermek gereklidir; çünkü âyet ve hadîsleri tesbit edemeyecek durumda bulunan bir şahıs âyet ve hadîsleri veyâ meallerini müelifin veyâ şâirin ifâdesi sanmak hatâsına düşebilir.

Ayrıca, eser konu bütünlüğü olan bir eserse, bütünlüşmenin âyet ve hadîslerle sağlanmış bulunması onun İslâmî kıymetini artırır; âyet ve hadîs sayısı ve meallerinin sıhhati de İslâmî kıymetini belirler. Buna *Kutadgu b'lig* misâl olarak gösterilebilir. Konu bütünlüğü bulunan eserin bu bütünlüşmesi âyet ve hadîs mealleriyle sağlanmıştır; meâller de sıhhatlidir.

Eğer eser birbiriyle mânâ bakımından ilgili konuları ihtivâ eden parçalardan oluşmuşsa, eserin âyet ve hadîs sayısı ve âyet ve hadîs meallerinin doğruluk derecesi onun İslâmî kıymetini belirleyeceği gibi, konuların mânâ ilgisi içinde gelişmesinde âyet ve hadîslerin yeri de İslâmî kıymeti hakkındaki hükme yardımcı olacaktır. *Atebetü'l-hakayık* bu nevîden bir eserdir.

Âyet ve hadîs konularının belirlenmesinin de, eserin yazıldığı çevreyi ve bu çevrenin içtimâî durumunu tesbit bakımından ehemmiyeti vardır. Eserin nerede yazıldığını bu sûretle öğrenebileceğimiz gibi, eserin yazıldığı topluluk içinde hangi meselelerin ön plâna geçtiğini de bu sûretle anlayabiliriz. Nitekim, Karahanlılar sâhasında yakın asırlarda, aynı devrede yazılmış iki eser olan *Kutadgu bilig* ve *Atebetü'l-hakayık*'ta aynı konular, aynı şekilde yer almıştır.

Âyet ve hadîslerden sonra, tasavvufî remizlerin veyâ dîvan remizlerinin, ikisi de mevcutsa önce tasavvufî remizlerin, sonra dîvan remizlerinin tesbîti gerekmektedir; çünkü tasavvufî remizler her zaman dinî çerçeveye içindedir; fakat, Dîvan remizleri hem dinî, hem lâdinî olabilir. Meselâ *gül* ile Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'in yanağı kasdedilebileceği gibi, İslâmî bir şiir içinde kâinâta nisbetle benzetmeler yapılırken, belirli dîvan remizleri içinde de *gül* kullanılabilir. Fuzûlî'nin

Su Kasîdesi'ndeki şu beyti birinciye misâl olarak göstermek mümkündür:

*Eylemiş her katreden bin bahr-i rahmet mevc-i hayr
il sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâra su*

İkinciye Nedim'in müstezad'ından şu misâli verebiliriz:

*Gül goncasısın gûşe-i destâr senündür
gel ey gül-i ra'nâ*

Bunlardan başka, tasavvufî remizler ve dîvan remizlerini edebî san'atlarla bağdaştırma durumu eserin tasavvufî kıymeti, divan nazmı içindeki yerini belirteceği gibi, edebî kıymeti hakkında hüküm vermizi de sağlayacaktır.

Ayrıca, tasavvufî remizler belirlenmediği takdirde, kelimelere yanlış mânâlar verilecek, dolayısıyla, metin tahlili ârızalı olacaktır.

Divan remizleri tesbit edilmediği takdirde ise, edebî san'atlarda ya-nımalara düşülebilecektir; çünkü ilk bakışta bu remizler, teşbih, istiâre v.b. edebî san'at unsuru sanılabilir. Gül, divan remizi olarak, yanaktır. Bu takdirde de edebî san'at olarak, tesbit unsuru değildir.

Edebî san'at olan mecazların da, mecâz-ı örfî ile karıştırılmaması lâzımdır. Msl. «arslan gibi adam» ilk bakışta teşbihtir; fakat, buradaki mecaz örfidir. Çünkü, Türk toplumu içinde herkesin bildiği ve yaptığı bir mecazdır, orijinalliyi yoktur; edebî san'at değildir.

İslâmî Türk edebiyâtı metinlerinde âyet ve hadisler ya iktibas, ya telmih şeklinde yer alır. İktibaslar ayrı bir husûsiyet göstermez; fakat telmihler, devrelere göre, husûsiyet arz etmektedir.

İslâmî Türk edebiyâtının ilk devre metinlerinde âyet ve hadislere telmihler üç durum içinde görülmektedir:

1. Toplumlarda her an geçerli hususların belirlenmesi gerektiğinden: Bu durumda âyet ve hadislerden ön planda lâzım olan kısımların kısmî mealleri aynen alınır.

2. Toplumlarda, hâdiseler içinde İslâmiyetten kuvvet alınması gerektiğinde: Bu durumda âyet ve hadis meallerinde —kısmen veyâ bütünüyle— dolayısıyla telmih yapılır.

3. İslâmî bilgisi tam gelişmiş toplumlarda, İslâmiyetin kuvvetle yayıldığı ve te'sirini sürdürdüğü çevrelerde veyâ yerleşmiş İslâm kültür ve medeniyetinin sarsıntıya uğramış bulunduğu toplumlarda, İslâmî inancı takviye gerektiğinde, âyet veyâ hadislerden alınan tek veyâ birkaç kelimeyle telmih yapılır.

Konu bütünlüğü bulunan eserlerde, hem konunun bütünlüğü İslâmın esasları ile te'min edilmekte, hem de, yukarıda işâret ettiğimiz durumlar dâhilinde âyet ve hadislere bâzan tam olarak, bâzan da dolaylı bir şekilde yer verilmektedir.

İslâm tasavvufunun ilk devre metinlerinde tasavvufun esas itibâriyle dayandığı âyet ve hadis meallerinden başka, Kur'ân-ı Kerim'de geçen kıssalara da telmihler geniş nisbette görülmekte, tasavvufî remizler de bulunmaktadır.

İslâmî Türk edebiyâtında âyet ve hadislere yönelişin hareket noktası iki şekilde belirlenmektedir:

1. Âyet ve hadis meallerinden dünyevî konulara doğru gidişte hareket noktasının âyet ve hadisler olduğu metinler ki, ilk devre metinleri bu şekildedir.

2. Dünyevî konulardan âyet ve hadislere doğru gidişte hareket noktasının âyet ve hadisler olduğu metinler ki, son devre metinleri bu şekildedir.

İkinci durumu iki sebebe bağlayabiliriz :

A. İnsan-oğlunun son devrelerde dünyâyâ fazla kıymet verişine;

B. İnsan aklı geliştikçe, insan-oğlunun Allâhü Teâlânın tecellileri üzerinde daha derin düşünmeye başlamasına.

Hülâsa, İslâmî Türk edebiyâtına dâir bir metinde ilk tesbit edilecek unsur, şekil ve muhtevâ yönünden âyetler, varsa hadis mealleri, daha sonra tasavvufî ve divanla ilgili remizler, mecaz-ı örfiler, en sonra da edebî san'atlardır.